

РОЗДІЛ 6 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.29>

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

PARADIGMATIC RELATIONS IN THE TERM SYSTEM OF THE GERMAN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES OF SOCIAL WORK

Дужа-Задорожна М.П.,

orcid.org/0000-0003-4813-3294

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

Іванюк О.Ю.,

orcid.org/0009-0001-4061-8601

студентка II курсу магістратури кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено аналізу особливостей німецької фахової мови соціальної роботи та її терміносистеми, зовнішніх і внутрішніх зв'язків, які існують між окремими термінологічними одиницями, зокрема вияву таких парадигматичних відношень, як синонімія, антонімія, гіпонімія та гіперонімія. Для проведення нашого дослідження було використано «Німецько-український/українсько-німецький словник соціальної педагогіки/соціальної роботи». Встановлено, що у мовному середовищі соціальної роботи між термінологічною та загальною лексикою не існує чіткої межі через постійні процеси детермінологізації і термінологізації. З'ясовано, що терміносистема зазначеної сфери має добре розвинені зовнішні зв'язки і відзначається поєднанням вузькогалузових соціальних термінологічних одиниць із загальною лексикою та елементами термінологічних систем соціальної педагогіки, соціології, загальної педагогіки, психології, медицини, політики, юриспруденції. Це вказує на пов'язаність соціальної роботи з вказаними науковими галузями та суміжними практичними сферами та характеризується появою в її термінологічній системі похідних термінів і термінологічних сполук. У статті зроблено висновок, що між термінами соціальної роботи існують гіперо-гіпонімічні відношення, що допомагає термінологічним одиницям об'єднуватися в тематичні та лексико-семантичні групи і поля. Не зважаючи на те, що до термінології ставлять вимогу щодо уникання синонімії, у фаховій мові соціальної роботи зустрічаємо синонімічні ряди різних типів, часто доповнені запозиченнями з інших мов, що не завжди є негативним явищем і має свої виправдані переваги. Наявність явища антонімії в німецькій фаховій мові соціальної роботи на рівні парадигматичних відношень є важливою ознакою системної організації термінів, що вказує на постійний розвиток, збагачення та впорядкування її термінологічної системи.

Ключові слова: терміносистема, соціальна робота, фахова мова, парадигматичні відношення, синонімія, антонімія.

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the German language for specific purposes of social work and its term system, external and internal relations that exist among individual terminological units, in particular, the manifestation of such paradigmatic relations as synonymy, antonymy, hyponymy, and hyperonymy. "The German-Ukrainian/Ukrainian-German Dictionary of Social Pedagogy/Social Work" was used for our research. It has been established that there is no clear boundary between terminological and common lexis in the language environment of social work due to the constant processes of determinization and terminologicalization. It has been found that the term system of this field has well-developed external relations and is characterized by a combination of narrowly focused social terminological units with commonly used lexis and elements of the terminological systems of social pedagogy, sociology, general pedagogy, psychology, medicine, politics, and law. This indicates the connection of social work with these scientific fields and related practical areas and is characterized by the appearance of derivative terms and terminological compounds in its term system. The article concludes that there are hyper-hyponymic relations between social work terms, which helps terminological units to unite into thematic and lexical-semantic groups and fields. Even though the terminology is required to avoid synonymy, in the language for specific purposes of social work, we find a series of various types, often supplemented by borrowings from other languages, which is not always a negative phenomenon and has its justified advantages. The presence of the phenomenon of antonymy in the German language for specific purposes of social work at the level of paradigmatic relations is an important feature of the systematic organization of terms, which indicates the constant development, enrichment, and organizing of its term system.

Key words: term system, social work, language for specific purposes, paradigmatic relations, synonymy, antonymy.

Актуальність проблеми. Бурхливий інформаційно-технологічний, політичний, економічний та культурний розвиток суспільства, який характеризується все більш швидким оновленням і заміною попередніх знань, спричинив потребу поглибленого вивчення фахових мов, особливостей виникнення, формування та закономірностей функціонування їхніх терміносистем. Насамперед це стосується такої нової для України галузі знання як соціальна робота, терміносистема якої знаходиться на стадії формування й ще не повністю окреслена. Не зважаючи на те, що в країнах Західної Європи, зокрема в Німеччині соціальна робота виникла ще в ХІХ ст. і має повністю сформовану фахову мову, представлену особливою терміносистемою, що містить різноманітний масив специфічних термінів, між якими існують різні типи зовнішніх та внутрішніх зв'язків, її дослідженню практично не приділялася увага. Виходячи з вище сказаного, вважаємо дослідження на зазначену тему актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з аналізом наукових джерел, можемо стверджувати, що фахові мови та їх термінологічні системи в цілому, а також окремі галузеві термінології завжди були і залишаються об'єктом уваги як українських, так і зарубіжних лінгвістів, зокрема таких як І. Асмукович (фахова мова авіації) [1], Т. Кияк [4], І. Кочан [5], І. Лісогуб (фахова економічна мова) [6], А. Міщенко [7], Н. Школьна (фахова мова промислової автоматизації) [8], Л. Гоффманн (L. Hoffmann) [9], та багато інших. Німецьку терміносистему соціальної педагогіки, спорідненої з соціальною роботою аналізували Г.-Й. Іпфлінг (G.-J. Ipfiling) (в межах дослідження педагогічної фахової мови) [10] та Р. Мертен (R. Merten) [12]. Однак поза увагою дослідників залишилася німецька фахова мова соціальної роботи, зокрема парадигматичні відношення в межах її терміносистеми.

Мета дослідження. З урахуванням вище сказаного, мета нашої статті – виявити та описати особливості німецької терміносистеми соціальної роботи, охарактеризувати такі парадигматичні відношення в її межах як синонімію, антонімію, гіпонімію та гіперонімію.

Для нашого дослідження було використано «Німецько-український / українсько-німецький словник соціальної педагогіки / соціальної роботи» [13].

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальній роботі, як галузі науки, притаманна своя фахова мова, що базується на сукупності термінологічних одиниць, між якими утвори-

лися певні понятійні зв'язки та відношення. Тому не підлягає сумніву той факт, що для повноцінного спілкування фахівців не достатньо знання та розуміння поодиноких вузькогалузевих термінів соціальної сфери, оскільки, фахова мова не є проблемою окремих лексичних одиниць, а насамперед проблемою передачі певних контекстів [11, с. 172].

Особливе зацікавлення вчених німецькою фаховою мовою зумовлене тим фактом, що концепцію «фахова мова» було вперше використано саме в німецькій мові. Це поняття містило в собі те, що сьогодні прийнято називати термінологією. Проаналізувавши дослідження українських та зарубіжних науковців можна стверджувати, що більшість із них послуговується визначенням фахової мови, що було запропоноване німецьким ученим Л. Гоффманном, який визначає фахову мову як сукупність усіх мовних засобів, що застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [9, с. 53].

На думку А. Міщенко, на сьогодні не існує єдиної дефініції поняття «фахова мова», проте численні дефініції цього терміну дозволяють виокремити основне завдання фахових мов, яке полягає у створенні точного та економного знакового інструментарію для забезпечення взаєморозуміння про предметну галузь або сферу діяльності. Таким чином, вона розглядає фахові мови як мовні знакові системи, які мають інструментальний характер й слугують насамперед для забезпечення потреб фахової комунікації [7, с. 15].

У німецькому суспільстві на сучасному етапі між науково-теоретичною та практично-діяльнісною сферами як соціальної педагогіки, так і соціальної роботи, відбувся розподіл пов'язаний з відмінністю завдань, які вони виконували. А соціальна робота, яку до певного часу не вважали наукою, а лише сферою діяльності, тільки в останнє десятиліття ХХ ст. із зародженням теорії соціальної роботи отримала статус нової галузі наукового знання. Все це сприяло появі нових термінологічних одиниць, необхідних для формування наукових теорій, а також процесу мовної диференціації в теоретичній та практичній сферах. Тому в межах однієї фахової мови соціальної роботи спостерігаємо як реалізацію фахової комунікації в академічно-інституційному середовищі професіоналів, які розглядають соціальну роботу як науку та навчальну дисципліну, так і специфічне її використання в процесі діяльності практикуючих соціальних працівників [3, с. 148].

Як підкреслює Т. Кияк, об'єктом дослідження фахових мов є особливості мови конкретної галузі науки, при цьому фахова мова до певної міри протиставляється загальнонавчаним, хоча словниковий запас першої бере початок саме з другої [4, с. 138].

Особливою мірою це стосується фахової мови соціальної роботи, оскільки у мовному середовищі соціальної роботи між термінологічною та загальнонавчаною лексикою не існує чіткої межі через постійні процеси детермінологізації і термінологізації, що призвело до функціонування в її терміносистемі цілої низки загальнонавчаних понять поряд з вузькогалузевими термінологічними одиницями. Окрім цього, серед соціальних термінів часто можна зустріти поняття з соціальної педагогіки, соціології, загальної педагогіки, психології, медицини, політики, юриспруденції тощо, що вказує на пов'язаність соціальної роботи з вказаними науковими галузями та суміжними практичними сферами [2, с. 61].

Для того щоб позначити конкретне спеціальне поняття соціальної роботи, існує певна лексична одиниця, тобто термін, який згідно з твердженням більшості українських науковців може існувати лише як елемент терміносистеми. У системі терміни відрізняються один від одного своїм матеріальним складом, що свідчить про різноманіття та неоднорідність складових системи. Разом з тим між окремими термінами соціальної сфери виникають певні понятійні зв'язки та відношення, які надають терміносистемі соціальної роботи цілісності, тобто такої її властивості, яка виникає внаслідок взаємодії всіх елементів, а кожен елемент залежить від своєї функції та місця в цій системі [6, с. 78].

У процесі дослідження було з'ясовано, що німецька терміносистема соціальної роботи відзначається добре розвиненими зовнішніми зв'язками, тобто поєднанням вузькогалузевих соціальних термінів із загальнонавчаною лексикою та елементами термінологічних систем соціології, педагогіки, психології, медицини, юриспруденції, політики, що характеризується появою похідних термінів та термінологічних сполук, наприклад: загальнонавчане поняття *die Hilfe* – 1) допомога, підтримка; 2) матеріальна допомога; 3) допоміжний засіб; – утворює такі похідні терміни: *die Drogenhilfe* (допомога наркозалежним), *die Flüchtlingshilfe* (допомога біженцям) *die Jugendberufshilfe* (допомога молоді при її адаптації у професійне життя), *die Bewährungshilfe* (допомога умовно засудженим), *die Wohnhilfe* (допомога з житлом (бездомним)), *die Integrationshilfe* (допомога при інтеграції в колектив), *die*

Jugendgerichtshilfe (допомога молодим людям, які відбувають покарання), *die Sozialhilfe* (соціальна допомога) [13].

В німецькій терміносистемі соціальної роботи функціонують терміни, які можуть утворювати по п'ять, шість, а то й більше словосполук. Так, наприклад, виявлено, що загальнонавчане поняття *die Hilfe* має аж 18 похідних сполук, серед яких:

Hilfe für Personen mit besonderen sozialen Schwierigkeiten (допомога особам з особливими соціальними труднощами)

Hilfe in besonderen Lebenslagen (допомога в особливих життєвих ситуаціях)

Hilfe zum Aufbau oder zur Sicherung der Lebensgrundlage (допомога у створенні або збереженні джерела засобів для життя)

Hilfe zum Lebensunterhalt (допомога на утримання)

Hilfe zur Arbeit (допомога в пошуку роботи)

Hilfe zur Überwindung besonderer sozialer Schwierigkeiten (допомога у подоланні особливих соціальних труднощів)

ambulante Hilfe (амбулаторна допомога)

berufsbezogene Hilfe (допомога з урахуванням конкретної професії)

nachgehende Hilfe (відновлювальна допомога)

persönliche Hilfe (індивідуальна допомога) [13, с. 83].

У результаті нашого дослідження було встановлено, що терміни соціальної роботи можуть позначати як більш загальні поняття, так і пов'язані з ними менш загальні, які називають видовими поняттями. Співвідношення між цими двома групами термінів характеризують їх ієрархію, тобто підпорядкованість видових елементів більш загальним. Такі родо-видові (гіперо-гіпонімічні) відношення, які відображають ієрархію понять певної галузі знань і на основі яких термінологічні одиниці об'єднуються в тематичні та лексико-семантичні групи і поля, мають особливе значення для термінологічних систем. Наведемо приклади гіперо-гіпонімічних груп в німецькій терміносистемі соціальної роботи, де гіперонімами виступають терміни *die Pflege* – догляд, нагляд, піклування, турбота та *die Rehabilitation* – 1) реабілітація, відновлення працездатності; 2) відновлення прав) [13]:

Pflege: *Pflegedienst* – *Pflegegericht* – *Pflegebedarf* – *Pflegeversicherung* – *Pflegezentrum* – *Pflegestellenvermittlung* – *Pflegschaftsrecht* – *Pflegezulage*

Rehabilitation: *Rehabilitationsmaßnahmen* – *Rehabilitationseinrichtung* – *Rehabilitationsberater* –

Rehabilitationssport – Rehabilitationsrecht – Rehabilitationsträger – Rehabilitationsangleichungsgesetz.

Як показало наше дослідження, терміносистемі соціальної роботи притаманна також синонімія. Це явище хоча і не є бажаним в термінології, проте уникнути його не можливо, оскільки термінологічні одиниці формуються як слова загальноживаної мови і не можуть існувати ізольовано. Як вважає дослідник І. Кочан, синоніми й варіанти в термінології цілком реальне явище, яке сприяє унормуванню фахової мови, тому що з часом одна з термінологічних одиниць починає домінувати, відтісняючи іншу на другий план [5, с. 14].

Н. Школьна підкреслює, що паралельне використання термінів-синонімів у фахових текстах має підстави для тривалого існування, оскільки воно зумовлене саме функціональними засадами наявності синонімів у мовленні – урізноманітнення викладу, уникнення монотонності, повторів. На її думку, навіть суто науковий текст, не може бути перенасичений тими самими словами, тому з огляду на стиль викладу автори шукатимуть можливостей вживати дублетні форми [8, с. 123].

Не зважаючи на те, що до термінології ставлять вимогу щодо уникання синонімії, у фаховій мові соціальної роботи наявні синонімічні ряди різних типів. Наведемо приклади повних синонімів (дублетів), які цілком тотожні за своїм семантичним складом: *die Ursprungsfamilie – die Herkunftsfamilie* – сім'я походження; *die Entziehungerscheinungen – die Entzugserscheinungen* – абстинентні явища; *der Bereitschaftsdienst – der Notdienst – die Nothilfe* – аварійна служба; *die Entsittlichung – die Lasterhaftigkeit – die Sittenwidrigkeit – die Sittenlosigkeit – die Unzüchtigkeit* – аморальність; *die Gewalt – die Gewaltsamkeit – die Gewalttat – die Gewalttätigkeit – die Vergewaltigung* – насильство; *die Befürwortung – die Bittgesuch – die Bittschrift – das Ersuchen – das Gesuch* – клопотання; *die Altersgebrechlichkeit – die Altersschwäche – die Gebrechlichkeit* – немічність; *die Beigabe – die Beihilfe – die Bezuschussung* – дотація; *die Besinnungslosigkeit – die Betäubung – der Ohnmachtsanfall* – непритомність [13].

У результаті нашого дослідження було встановлено, що в німецькій фаховій мові соціальної роботи паралельно функціонують запозичені латинські, грецькі або англійські й суто німецькі терміни, наприклад: *die Massenverelendung = der Pauperismus (лат.)* – павперизм (масове збідніння населення в період індустріалізації); *die Fehlleistung = die Dysfunktion*

(лат.) – дисфункція (мед.) (порушення діяльності); *der Aufgabenbereich (der Aufgabenkreis, der Geschäftsbereich, die Zuständigkeit) = die Kompetenz (лат.)* – компетенція; *die Schätzung (die Einschätzung, die Wertschätzung) = die Evaluation (лат.)* – оцінювання; *die Psychiatrie des Alterns = die Gerontopsychiatrie (грец.)* – геронтопсихіатрія (розділ геронтології, що займається вивченням психіки людей похилого віку); *die Strafaufhebung (der Straferlass, die Straffreiheit) = die Amnestie (грец.)* – амністія; *die Abweichung = die Devianz (лат.)* – девіація (поведінка особистості, яка не відповідає загальному стандарту); *der Definitionsansatz (der Etikettierungsansatz) = Labeling Approach (англ.)* – дефінітивний підхід; *die Steuerung (die Verwaltung) = das Controlling (англ.)* – керування [13].

Як можемо зауважити з наведених прикладів, дуже часто синонімічний ряд німецьких термінологічних повних синонімів зі сфери соціальної роботи доповнюється запозиченим терміном з іншої мови. Це явище, на нашу думку, можна пояснити тим, що процес формування термінології вимагає особливо точної передачі понять. Введення та використання запозичених термінів у сучасній німецькій фаховій мові ведуть до збідніння та витіснення національної термінології, переобтяження її іншомовними компонентами. Проте, як підкреслює Н. Школьна, деякі терміни є інтернаціональними і тому їхнє входження до німецької терміносистеми має свої виправдані переваги [8, с. 126].

Як вважають більшість науковців, термінологічним системам різних фахових мов характерне також явище антонімії, яке використовується для глибшого усвідомлення понять та систематизації термінології, оскільки між науковими поняттями постійно виникають відношення протиставлення. В залежності від контексту розрізняють контекстуальні антоніми (протилежність виявляється тільки в контексті) та мовні (протилежне значення наявне в ізольованому вигляді). Проведене дослідження показало, що явище антонімії наявне і в термінології німецької фахової мови соціальної роботи, проте представлене воно значно вужче, ніж явище синонімії. Здебільшого терміни-антоніми належать тут до однієї лексикограматичної категорії, наприклад,

іменникові: *die Ablehnung* (невизнання, несприйняття) – *die Anerkennung* (визнання, схвалення); *die Abwertung* (девальвація, знецінювання) – *die Aufwertung* (оцінка, ревальвація); *die Chancengleichheit* (рівність шансів, можливість) – *die Chancenungleichheit* (нерівність шансів,

можливостей); *die Eheschließung* (укладення шлюбу, одруження) – *die Ehescheidung* (розірвання шлюбу, розлучення); *die Bevölkerungsabnahme* (скорочення чисельності населення) – *die Bevölkerungszunahme* (приріст населення);

прикметникові: *endogen* (ендогенний, внутрішнього походження) – *exogen* (екзогенний, унаслідок зовнішніх причин); *autoritär* (авторитарний, тоталітарний) – *antiautoritär* (антиавторитарний); *geschäftsunfähig* (недієздатний) – *geschäftsfähig* (дієздатний) [13].

Оскільки в німецькій терміносистемі соціальної роботи засобом представлення термінів найчастіше є іменник, а дієслова зустрічаються не часто (у нашому словнику – всього 17 термінів), було виявлено лише одну антонімічну **дієслівну** пару: (*brechen* (порушити (договір)) – *einhalten* (дотримуватися (договору)).

Найчастіше антонімічні відношення спостерігаємо серед термінологічних словосполук, в яких одне слово є загальноживаним, а інше – носієм протилежного значення, наприклад:

selbstverschuldete Armut (бідність з власної вини) – *unverschuldete Armut* (бідність, спричинена незалежними від людини обставинами);

eheliches Kind (дитина, що народилася у шлюбі) – *außereheliches Kind* (позашлюбна дитина);

inkongruente Kommunikation (неузгоджена комунікація) – *kongruente Kommunikation* (узгоджена комунікація);

sittliche Lebensführung (поведінка, яка відповідає суспільним моральним нормам) – *unsittliche Lebensführung* (поведінка, що суперечить нормам моралі, аморальна поведінка);

akuter Konflikt (гострий конфлікт) – *verdeckter Konflikt* (прихований конфлікт) [13].

Антонімічні відношення можуть також утворюватися за рахунок протиставлення певних (зазвичай перших) елементів слів, напр.:

Kleinfamilie (мала сім'я) – *Großfamilie* (велика сім'я);

Inklusion (процес включення людей з особливими потребами в активне суспільне життя) –

Exklusion (процес виключення людини або групи людей з певної системи соціальних відносин);

kurzfristig (короткостроковий) – *langfristig* (довгостроковий);

leistungsschwach (слабкий (за успішністю)) – *leistungsstark* (сильний (за успішністю)) [13].

Наявність антонімічних відношень між термінами фахової мови соціальної роботи, серед яких велику кількість антонімічних пар утворюють терміни-словосполуки, підтверджує, що терміносистема зазначеної термінологічної галузі добре упорядкована та структурована.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, наше дослідження показало, що соціальна робота в Німеччині, як окрема галузь наукової й практичної діяльності, має повністю сформовану фахову мову, представлену термінологічною системою, що містить різноманітний масив термінів, пов'язаних між собою різними типами зовнішніх та внутрішніх зв'язків. Терміносистема зазначеної сфери відзначається поєднанням вузькогалузових соціальних термінологічних одиниць із загальноживаною лексикою та елементами інших термінологічних систем, що призвело до появи похідних термінів та термінологічних сполук. Між термінами соціальної роботи існують гіперо-гіпонімічні відношення, що допомагає термінологічним одиницям об'єднуватися в тематичні та лексико-семантичні групи і поля. Не зважаючи на те, що до термінології ставлять вимогу щодо уникання синонімії, у фаховій мові соціальної роботи зустрічаємо синонімічні ряди різних типів, часто доповнені запозиченнями з інших мов, що не завжди є негативним явищем і має свої виправдані переваги. Наявність явища антонімії в німецькій фаховій мові соціальної роботи на рівні парадигматичних відношень є важливою ознакою системної організації термінів, що вказує на постійний розвиток, збагачення та впорядкування її термінологічної системи.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в аналізі особливостей інших проявів парадигматичних відношень в німецькій фаховій мові соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асмукович І.В. Прагмалінгвістичні особливості англійської авіаційної фахової мови (на матеріалі нормативно-технічної документації ІКАО). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія «Германська філологія»*. 2013. Вип. 653. С. 156–163.
2. Дужа-Задорожна М.П. Особливості укладання галузових словників (на прикладі німецько-українського словника соціальної педагогіки/соціальної роботи. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. Вип. 16. С. 59–64.
3. Дужа-Задорожна М.П., Задорожний В.В. Особливості функціонування німецької фахової соціально-педагогічної лексики у науковій та практичній сфері. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2020. Вип. 9(77). С. 147–150.

4. Кияк Т.Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження. *Іноземна філологія*. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2009. Вип.121. С. 138–142.
5. Кочан І.М. Варіанти і синоніми термінів із міжнародними компонентами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 14–19.
6. Лісогуб Л.І. Функціонування запозичених англійських термінів економічної терміносистеми у німецькій мові. *Вісник Запорізького державного університету*. 2002. №1. С. 77–81.
7. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2013. 448 с.
8. Школьна Н.О. Німецька фахова мова промислової автоматизації: структура, семантика і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2019. 316 с.
9. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Berlin : Akademie Verlag, 1987. 308 S.
10. Ipfling G.-J. Grundbegriffe der pädagogischen Fachsprache. München : Ehrenwirth. 1974. 338 S.
11. Luhmann N. Unverständliche Wissenschaft. Probleme einer theorieeigenen Sprache. *Soziologische Aufklärung 3. Soziales System, Gesellschaft, Organisation*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993. S. 170–177.
12. Merten R. Verständigungsprobleme? Die Sprache der Sozialpädagogik im Spannungsfeld zwischen wissenschaftlicher und professioneller Praxis. *Zeitschrift für Pädagogik*. Frankfurt am Main 1999. No. 45(2). S. 195–208.
13. Duzha-Zadorozhna M., Müller M. Wörterbuch der Sozialen Arbeit: Deutsch-Ukrainisch / Ukrainisch-Deutsch. Berlin : Verlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge, 2014. 384 S.